

**РОЛЬ РИТОРИЧНИХ ЗАПИТАНЬ У КОМУНІКАТИВНІЙ ДИНАМІЦІ
РОЗГОРТАННЯ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ВЛАСНЕ Я
В ПРОЗІ Е.–Е. ШМІТТА**

У статті розглянуто функціонування риторичних запитань у комунікативній динаміці розгортання текстового концепту ВЛАСНЕ Я в прозі французького сучасного письменника Еріка–Еммануеля Шмітта.

Ключові слова: текстовий концепт, риторично смислова колізія, комунікативна динаміка розгортання текстових концептів.

The article focuses on the functioning of the rhetorical questions in the textual concept's MYSELF communicative dynamics in the prose of the contemporary French writer Eric–Emmanuel Schmitt.

Key words: textual concept, rhetorical sense bearing collision, communicative dynamics of the textual concepts' development.

Комунікативна динаміка розгортання текстових концептів (далі – ТК) у художньому творі визначається рівнем взаємозв'язку закладених експліцитного й імпліцитного смислів [4, с. 521–522]. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена необхідністю виокремлення імпліцитного смислу як сукупності "тіньових" смислових ознак, що приховані за експліцитним. **Мета** запропонованої статті полягає в розкритті ролі риторичних запитань у конструюванні імпліцитного смислу і розгортанні ТК ВЛАСНЕ Я як концептуалізованого бачення персонажем власної особистості в прозі Еріка–Еммануеля Шмітта. **Предметом** статті постає комунікативна динаміка розгортання цього ТК, а її **об'єкт** становлять риторичні запитання шміттівської прози. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше виокремлені різнотипові риторичні запитання в межах дослідження комунікативної динаміки розгортання ТК.

Стилістична і прагматична природа риторичного запитання (тут і далі –РЗ), його форма і смислова навантаженість створюють додатковий ефект виразності, експресивності, образності в тексті [3, с. 40–41]. Е. Жакомар зауважує, що РЗ не тільки не передбачають відповіді, а й функціонують задля активації саморефлексії персонажів, автора і навіть читача. Для дослідниці РЗ – це запитання до невідомого в самій особистості, "думка в її недовершеності" [7, с. 410–411], що спонукає до пошуку неіснуючої однозначної афірмативної відповіді [6, с. 128]. О. М. Кагановська наголошує на переході РЗ з розряду питального до стверджувального [2, с. 291]. Формально протилежні за змістом категорії питальності і стверджувальності породжують **риторично смислову колізію** (термін наш. – М. Л.) самого запитання. Риторично смислова колізія (тут і далі – РСК) підштовхує до розгортання ТК ВЛАСНЕ Я. Проаналізуємо декілька прикладів РЗ в прозі Е.–Е. Шмітта, де загострюється питання визначення сутності людини, її ідентичності: *Quand devenons-nous celui que nous devons être? Dans notre jeunesse ou plus tard? Adolescents, malgré les données d'intelligence et de tempérament, nous sommes en grande partie fabriqués par notre éducation, notre milieu, nos parents; adultes, nous nous fabriquons par nos choix* (Schmitt, СМА, 133). Апелювання до сформованого людського розуму і темпераменту в становленні особистості може сприйматися як потенційна відповідь, що автоматично унеможлиблюється через неадекватність уведеному дієсловами буття *devoir* і *être* та прислівником *quand* змісту питання типу $Q^r + R^p$, де Q^r – РЗ, а R^p – потенційна

відповідь, що породжує РСК, тому нівелюється за відсутності когерентності Q^f і R^p . РСК проявляється і в наступному текстовому фрагменті: *Quel est le contraire de la rédemption? La décadence? La damnation? Oui, la damnation sans doute... Quand je prononce ce mot, j'ai mal, je me sens victime une deuxième fois* (ibid., 141), де іменники "спокута" (*rédemption* n. f. – « action de participer au salut de son âme ou de celle d'autrui par l'expiation, les efforts spirituels ou de donner à qn meilleure réputation »), "занепад" (*décadence* n. f. – « état de ce qui commence à tomber, à s'écrouler »), "прокляття" (*damnation* n. f. – « action de damner, de se damner ») імпліцитно утворюють лексичне поле провини за скоєне і в той самий час "зіштовхуються" на семантичному рівні з "жертвою" (*victime* n. f. – « personne qui souffre du fait de qn, qui subit la méchanceté, l'injustice, la haine de qn » [11]).

Більш ширшого значення в розумінні Я-персонажа набувають різнотипові РЗ. Так, в Q^f_{pourquoi} питальний прислівник *pourquoi* закладає в зміст невирішену дилему всередині самого персонажа: *Pourquoi a-t-il fallu que j'appartienne à cette époque?* (Schmitt, LGEA, 182). Пояснення подіям у своєму житті Адам Другий намагається віднайти в приналежності саме то тієї епохи, в якій він живе. С. Спінола вбачає в Q^f_{pourquoi} часткову констатацію факту, яка зумовлює риторичність, скеровану саме на мовця (персонажа) [3, с. 67–69], а отже – Q^f_{pourquoi} можна вважати питаннями до самого себе: *Pourquoi m'obstinais-je à percevoir en elle un être hostile? Pourquoi ce début d'interrogatoire me donnait-il le sentiment d'être coupable?* (ibid., 146). РСК, що виринає при спробі дати однозначну відповідь, спонукає до подальшої питальності Q^f_{pourquoi} , яка розкривається в *Coupable, je ne l'étais pas! Et coupable de quoi?* (ibid.) $\Rightarrow$ *coupable* adj. – « qui a commis volontairement un acte considéré comme répréhensible, qui est condamnable » [11].

Уведені зворотом *qu'est-ce que*, $Q^f_{\text{qu'est-ce que}}$ конструюються за допомогою дієслова *être* і питального прислівника *que*, які закладають потребу визначення сутності суб'єкту або об'єкту. *Qu'est-ce que vingt-quatre heures quand on a déjà raté sa vie?* (ibid., 8), де значення доби неможливо встановити на фоні змарнованого життя (*rater sa vie* > syn. *manquer sa vie*): порів. *Qu'est-ce qu'un homme?* (Schmitt, ESP, 16) – екзистенційний зміст якого породжує нові питання щодо моральних і духовних складових людини: порів. *Qu'est-ce, le béton, chez moi?* (Schmitt, SQPG, 62) – що саме є стрижнем, міццю особистості (*béton* n. m. – « fam. qch de très solide, sûr, inattaquable » [10]).

До Q^f_{quel} належать ті РЗ, в котрих питальний прикметник *quel* позначає атрибутивні ознаки і відіграє роль детермінатива вираженого в реченні іменника. *Quel sentiment ne porte pas sur sa peau son contraire, tel le tissu sa doublure? Quel amour est libre de haine? Quelle passion exclusive ignore la fureur?* (Schmitt, CMA, Un amour à l'Elysée, 205) – лексичне поле "почуття" (*sentiment* $\rightarrow$ *amour* $\rightarrow$ *passion*) свідчить про неоднозначність самого почуття, яке може бути оманливим (*doublure* n. f. – « chose ou personne servant de double d'une autre, avec laquelle elle est dans un rapport d'identité ou de similarité » [11]), непозбавленим ненависті (*libre de haine* $\rightarrow$ *démuni de vive hostilité*) та люті, і не дає спокою головному персонажу.

РЗ, спрямовані на пояснення способу дії персонажа в тій чи іншій ситуації, визначаються типом Q^f_{comment} : *Comment pouvais-je croire être en relation avec Dieu? N'est-ce pas une démente? Comment pouvais-je avoir le sentiment de saisir ce qui est juste et ce qui ne l'est pas? N'était-ce pas une illusion? Comment pouvais-je m'attribuer le devoir de parler pour Dieu? N'était-ce pas de la prétention?* (Schmitt, ESP, 50). Повторення прислівника *comment* як одного з видів комунікативних стратегій [1, с. 31–32] створює в тексті смислове напруження, що стає ще інтенсивнішим після R^p *Je ne reçus jamais de réponses à ces questions* (ibid.), де стверджена відсутність однозначної відповіді обумовлює риторичність Q^f_{comment} .

Наведений приклад виводить нас на тип РЗ – $Q^f_{\text{inversion}}$, в котрих інверсія як граматично-стилістична категорія виділяє найвагоміші в семантичному плані елементи речення [5, с. 149–150]. У французькій мові функціональний аспект інвертованих речень досліджується не лише з позицій теоретичної граматики, але й лінгвістики тексту, а саме

стилістики. Якщо розмовній французькій мові притаманне спрощення питального речення через використання прямого порядку слів, то літературна традиція обирає інверсію як троп, що привертає увагу до значущих у розумінні тексту деталей [8, с. 188], а тому є одним із компонентів смислової форми художнього твору. Так, поступове введення іменників *démence* n. f. – «*détérioration mentale acquise, progressive et irréversible*» → *illusion* → *prétention* n. f. – «*volonté nettement déclarée d'obtenir telle chose comme un dû, revendication d'un droit réel ou supposé, d'un privilège jugé mérité*» [10] не дають однозначної відповіді, а навпаки ускладнюють РЗ, наштовхуючи на аналіз цих понять в контексті роману. $Q_{inversion}^r$ *Était-il toujours là? Oui mais était-il toujours là?* (Schmitt, СМА, 9) стилістично укорінює незнання відповіді, підсилене стверджувальним прислівником *oui* і сурядним сполучником *mais* ("але"). Інший приклад $Q_{inversion}^r$ *Un rêve revient souvent: est-ce la réalité?* (ibid., 164) відрізняється наявністю афірмативної частини, в котрій "часто повертається один сон", але чи можна його назвати реальністю підкреслюється інвертованим реченням *est-ce la réalité?*

Сумнівність і хиткість стверджувального визначають комунікативне значення $Q_{peut-être}^r$. Відправним для останнього типу РЗ, який ми виокремлюємо, є афірмативне речення, що ставиться під сумнів через уживання *peut-être*: *Peut-être la nature a-t-elle prévu cela? Peut-être, dans sa sagesse animale, a-t-elle glissé l'envie derrière la peur, un désir vif, érectile, décuplé par le danger, une tension irrépressible qui assure le triomphe du sexe sur la mort?* (Schmitt, UB, 52), в якому Уліс проявляє власну невпевненість щодо місця природи (*la nature a prévu cela*), зокрема прояву тваринної мудрості (*dans sa sagesse animale*) і сексуального потягу (*l'envie, un désir vif, érectile, une tension irrépressible, le triomphe du sexe*) в проведенні бойових дій, які призводять до гибелі інших людей.

Отже, завдяки специфікації різнотипових РЗ виявлено, що головна функціональна особливість РЗ в прозі Е.–Е. Шмітта полягає в породженій несумісними структурними компонентами самого запитання РСК, яка в межах комунікативної динаміки розгортання ТК ВЛАСНЕ Я свідчить про внутрішнє протиріччя, закладене в його концептуальній побудові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смельянова О. В. Варіативність комунікативних стратегій та тактик дискурсу фінансового прогнозу. – Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Романо-германська філологія. – 2011. – № 953. – С. 30–34.
2. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики ХХ ст.): дис. ... доктора філол. наук: 10.02.05 / Кагановська Олена Марківна. – К., 2003. – 502 с.
3. Пархоменко А. Ф. Коммуникативные и стилистические аспекты риторического вопроса. – Вестник Киевского ун-та. – 1987. – Вып. 21. – С. 40–42.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля–К, 2008. – 712 с.
5. Толочко О. Я. Інверсія в оригінальному та перекладному дискурсі: до питання про шляхи відтворення експресивності. – Науковий журнал Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – Донецьк, 2009. – Т. 6. – № 1. – С. 149–156.
6. Anscombe J.–C. L'argumentation dans la langue. – Liège: Ed. Pierre Mardaga, 1995. – 184 p.
7. Jacomard H. Lecteur et lecture dans l'autobiographie française contemporaine. – Genève: DROZ, 1993. – 486 p.
8. Korzen H. Pourquoi et l'inversion finale en français: étude sur le statut de l'adverbial de cause et l'anatomie de la construction tripartite. – Copenhague: Akademisk Forlag, 1985. – 220 p.
9. Spinola S. S. La représentation critique du discours de l'autre: le questionnement oppositif. – Münster: Lit Verlag, 2000. – 235 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Dictionnaire Le Petit Larousse en ligne [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue>.
2. Dictionnaire Le Petit Robert. Version électronique [Електронний ресурс]. – Р.: Dictionnaires Le Robert, Éditions électroniques, 1999.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- CMA*: Schmitt E.–E. Concerto A La Mémoire D’Un Ange. – P.: Albin Michel, 2010. – 230 p.
- ESP*: Schmitt E.–E. L’Evangile Selon Pilate. – P.: Albin Michel, 2005. – 334 p.
- LJEA*: Schmitt E.–E. Lorsque J’Etais Une Œuvre D’Art. – P.: Albin Michel, 2002. – 253 p.
- SQPG*: Schmitt E.–E. Le Sumo Qui Ne Pouvait Pas Grossir. – P.: Albin Michel, 2009. – 102 p.
- UB*: Schmitt E.–E. Ulysse From Bagdad. – P.: Albin Michel, 2008. – 306 p.